

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМНІ ОБРАЗИ УКРАЇНЦІВ І ПОЛЯКІВ ПЕРІОДУ «ДОВГОГО» ХІХ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВАХ

«Довге» ХІХ століття в історії українсько-польських відносин було періодом глибокого переосмислення понять вітчизни та народу. Його історичним тлом стала втрата державності, періодичні утиски й репресії з боку імперських урядів, які неминуче зумовлювали питання про причини, доречність і наслідки війн ХІХ–ХХ ст. та втрачену можливість альтернативної історії. Це переосмислення відбувалося в тісному зв'язку з процесами модерного націотворення, через які в ХІХ ст. проходили як польський та український, так і сусідні народи. Модерні національні проекти, частково розвиваючись на одній території, вступали не лише в актуальну політичну боротьбу, а й у конфлікти як щодо минулого, так і щодо майбутнього. Спроба польської політичної еліти створити модерний проект польської нації, ґрунтуючись на ідеї «політичного народу Речі Посполитої», не була прийнята жодним із народів, які відстоювали права на самостійне існування. Тож польський національний рух протягом «довгого» ХІХ ст. перебував в умовах постійного вибору між історичною й етнографічною Польщею. Із цього вибору випливало не менш важливе питання про те, як уявлення про межі впливу польської культури зможуть бути перетвореними на лінії державних кордонів.

Розпад культурно-інтелектуального простору колишньої Речі Посполитої лише на перший погляд міг видатися легкою та неминуchoю справою. Насправді спільний історичний досвід формував зони притягання, які творчістю митців і літераторів були перетворені на ностальгійний образ «золотого віку». Цей образ, стикаючись із реальністю – тиском імперських урядів, політичною боротьбою тощо, зумовлював конфлікти між уявним, дійсним, бажаним і неможливим та змушував польських і українських інтелектуалів постійно переосмислювати уроки минулого. Відновивши академічну свободу, сучасні українська й польська історіографії нерідко були змушені повертатися до стану перших десятиліть ХХ ст., щоб опрацювати національні міфи та стереотипи. Як бачили одне одного

українці й поляки у XIX ст. та що з того бачення збереглося й тепер? Чи впливає на сучасні національні гранд-наративи значний масив історичних досліджень, створений істориками протягом останніх десятиліть? Яку роль відіграють знання про XIX ст. у поясненні пізнішого, нерідко драматичного розвитку польсько-українських відносин? Ці питання – основа дослідження.

Формування історичних міфів і стереотипів в умовах модерного націотворення. Попри поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. та її зникнення з політичної карти Європи, її культурно-інтелектуальний простір ще тривалий час зберігав ознаки єдності. Навіть серед селянства пам'ять про Річ Посполиту мала тривале функціонування. Ще в другій половині XIX ст. перевізники через Дніпро говорили, що вирушають «у Польщу» (Аврамчук, 2004, с. 62–63). Упродовж XIX ст. на теренах колишньої Речі Посполитої розгорнулися пошуки «своїх» територій/кордонів, народу/нації, культури/мови, під час яких відбувалося інтелектуальне й духовне «розпізнавання» втраченої вітчизни і тієї, яку ще належало віднайти. Їх урахування важливе для розуміння світоглядних контекстів, у яких відбувалося модерне націотворення. Тривали такі пошуки спершу у сфері уяви (Świątek, 2014, s. 106). Насамперед письменники-романтики, послуговуючись літературними образами, шукали аргументи на користь єдності поділеного простору. Знакові постаті польської літератури XIX ст. – Адам Міцкевич (Adam Mickiewicz), Юліуш Словацькі (Juliusz Słowacki), Еліза Ожешко (Eliza Orzeszkowa), вселяли в читачів переконання, що литовські, українські й білоруські землі залишаються частинками загубленої, але не забутої Речі Посполитої.

Протягом XIX ст. у польській політичній думці сформувалася концепція Польщі як «ідеологічної вітчизни», яка не вимагала чіткого визначення території та окреслення кордонів. Цю концепцію запровадив польський соціолог Станіслав Оссовські (Stanisław Ossowski). Вона означала спільну, символічну територію народу, «землю предків», незалежно від державної приналежності чи місця проживання, спільний простір і символи, із якими ідентифікувала себе вся спільнота (Ossowski, 1984). На думку польського історика Романа Вапінського (Roman Wapiński), сама по собі Польща як «ідеологічна вітчизна» поляків, яка жила в їхніх почуттях і сподіваннях на відродження державності, була реальністю, а не історичним міфом. Натомість як історичний міф у XIX ст. почало формуватися

ототоження Польщі з давньою Річчю Посполитою в територіальному вимірі. Його джерело корінилося в розумінні «політичного народу» як вищої верстви суспільства, без урахування етнічних відмінностей усередині неї. Тривале існування польського суспільства як аграрного сприяло збереженню патерналізму «політичного народу» (аристократії та шляхти) щодо селянства, яке складалося не лише з польського, а й з українського, білоруського та литовського населення. Тож «в аграрному суспільстві литовці, білоруси та українці, ті “кресові народи”, як їх окреслювали напередодні відновлення незалежності, залишалися “своїми” значно більшою мірою, ніж інші співмешканці приватних вітчизн поляків» (Wapiński, 1994, s. 80–81).

Відправною точкою конструювання «ідеологічної вітчизни» стало утвердження в історичній пам'яті почуття жертвовності під час захисту східних рубежів Речі Посполитої. Образ воїна, героїчного захисника, був утілений у герої поеми Вінцента Поля (Wincent Pol) «Могорт» – славетному лицарі, у житті якого існували дві цінності – віра в Бога та захист східного кордону («українських степів») (Pol, 1883, s. 14). Іншим образом, до якого зверталися як письменники (Міхал Чайковські (Michał Czajkowski), Северин Гощинські (Seweryn Goszczyński) та ін.) і художники (Ян Матейко (Jan Matejko), Яцек Мальчевські (Jacek Malczewski)), так і історики (Йоахим Лелевель (Joachim Lelewel)), був старець-пророк Мусій Вернигора, який нібито віщував Коліївщину, падіння Речі Посполитої, а згодом її відродження і процвітання разом із Україною. Міхал Чайковські (син волинського шляхтича і правнучки гетьмана Івана Брюховецького, відомий також як воєначальник козацьких загонів у турецькій армії Садик-паша) у передмові до роману «Вернигора» стверджував, що в спадщину від предків отримав таку ідею польсько-українського єднання: «Лицарством козаків поставити на ноги Польщу. Братерськістю поляків спольщити козаків» (Czajkowski, 1862, s. V). Ці та подібні образи вважалися своєрідною основою для спільної волі поляків та українців боротися за повернення втраченої вітчизни.

Історичні заслуги предків, пролита у війнах із турками й татарами кров, утвердження і збереження в регіоні західної цивілізації в польській політичній думці були ключовими аргументами на користь утримання принаймні частини українських земель у межах новочасного польського державотворення. Аж до зламу XIX–XX ст. із польського шляхетського середовища лунали заперечення окремих

національних інтересів українців та їхнього конфлікту з польськими. Нерідко вживалися й архаїчні порівняння двох народів із гілками одного дерева, дітьми однієї матері-вітчизни тощо (Аркуша, 2014–2015, с. 30–31). На хвилі неоромантичних віянь польські історики ідеалізували Річ Посполиту як державу, де нібито панувала справедливість і гармонія, зокрема у відносинах між народами. Водночас ідея «політичного народу» трансформувалася в концепцію шляхетської вишесті, а згодом – у переконання про цивілізаційну й культурну перевагу поляків над іншими народами Речі Посполитої (Руда, 2008, с. 509–510). Під цим кутом зору польські політики й історики оцінювали самостійні прагнення українського національного руху як загрозу історично сформованій єдності, спільній вітчизні. На їхню думку, цей удар завдавали нерозсудливі політики, підтримані зовнішніми ворогами, тоді як руське населення зберігало братерську відданість, на яку поляки відповідали щирою прихильністю.

Українська історіографія XIX ст. взялася за освоєння історичної спадщини козацтва та Гетьманщини. Складність її ситуації полягала в тому, що сліди українсько-руської державності губилися в давнині, а офіційна російська історіографія доводила наступництво між Київською Руссю через Московське царство до Російської імперії, відводячи «Малій Русі» роль насильно відірваної польсько-литовським завоюванням частини всеруського простору, яка повернулася до свого «коріння». Уже в «Історії Русів» – основному історичному тексті, що забезпечив входження українства у XIX ст. і став відправною точкою для міфологізованого національного метанаративу, відбулося ототожнення «козацької нації» з етнічною українською основою; закладено цілісне бачення українськими інтелектуалами давнього самобутнього існування Русі-України, її жертвництва, мучеництва і звияг. Автор твору стверджував, що «Русь» увійшла до Речі Посполитої як рівноправна частина, однак польська шляхта та верхівка руського суспільства, яка зрадила свій народ, цю угоду зламали. Текст історії був щедро пересипаний негативними оцінками «польського правління» як часу страждання та відчаю руського народу (Плохій, 2013).

Російський уряд докладав зусилля, щоб стерти сліди історичної пам'яті про Річ Посполиту, принизити її історичну роль. Ці процеси посилювалися під впливом польських повстань. Цензурні відомства вилучали з публікацій усе, що могло б пробуджувати сим-

патії до річпосполитського минулого, змушували інтерпретувати події XIV–XVI ст. як польсько-католицьку експансію, а козаків – як борців проти неї. Зведене до козацтва українське минуле подавали як химерну прелюдію до справжньої історії під владою російських царів (Величенко, 2001, с. 18–41). Це налаштування не залишалось без впливу на інтегрованих у російську науку та культуру українських інтелектуалів. Так, Миколі Костомарову розповіді про шляхетську Польщу, за його визнанням, «різали вухо» (Костомаров, 1990, с. 568), а на сторінках творів Миколи Гоголя саме полякам припала роль темних сил, уособлення зла; письменник доводив, що будь-який зв'язок із ними згубний для українців і призводить до страшних наслідків. Після поразок польських повстань, репресій і конфіскацій землеволодінь поляки в Російській імперії могли здаватися слабким суперником, зрадниками або сліпими ідеалістами, які не вміли погодитися з дійсністю, марили про перемогу там, де в минулому програли українські козаки, хоча саме для них війна була справою життя (Аркуша, 2018, с. 50).

Водночас потужна хвиля «Весни народів», яка охопила європейські країни в середині XIX ст., спонукала переосмислювати історичну спадщину в контексті «національного відродження», що ставило на порядок денний ідею спільної боротьби поляків та українців за вільне й суверенне майбутнє. У польських повстаннях лунало гасло «За нашу і вашу свободу», а в програмі Кирило-Мефодіївського братства наголошувалося, що свого часу «поєдналась Україна з Польщею, як сестра з сестрою» (Сохань, 1990, с. 150–168). У творчості Тараса Шевченка, яка стала каноном модерного українського націотворення, хоча й не бракувало негативних оцінок польської політики, все ж засуджувалися й дії Богдана Хмельницького, які перетворили Україну в руїну, не принісши їй сподіваного полегшення: «Польща впала, та й вас роздавила» (Шевченко, 2003а, с. 352). Шевченкові настанови повертали українців в уявний простір Речі Посполитої як загубленої вітчизни, навіть з ознаками втраченого раю, де вони «братались з вольними Ляхами» (Шевченко, 2003б, с. 48). Тенденції до визнання українцями й поляками обопільних історичних помилок, припинення глорифікації гайдамаччини були присутні й у творчості Пантелеймона Куліша (Куліш, 1882). Володимир Антонович і В'ячеслав Липинський закликали польську шляхту на етнічних українських землях виправити провини «історичної Польщі» працею для українського народу (Антонович,

1995; Lipiński, 1909). Їхня позиція була мотивована не лише історією, а й бажанням забезпечити польсько-український політичний союз у майбутньому.

На зламі XIX–XX ст. виклик створити гранд-наратив української історії прийняв учень Володимира Антоновича Михайло Грушевський, який уважав це завдання «питанням чести своєї і свого покоління» (Плохій, 2001, с. 167). Хоча тоді він був професором Львівського університету в Габсбурзькій монархії, як історик він сформувався в російській імперській освітній системі, яка успішно заміщувала пам'ять про українсько-польські зв'язки в минулому образом поляка-загарбника та ворога панруської і православної культур. Основною метою його «Історії України-Руси» було доведення тяглості української історії, її виокремлення з панруського простору (у тогочасних російських університетах навіть не було окремого курсу з історії України), однак саме Польща й поляки були визначені винуватцями занепаду українського національного життя: «Зібравши українські землі під свою владу, вона [Польща – О. А.] постарала ся й звести до свого польського взірця українське жите. Се процес ломання й нагинання під польський ранжир історично-вироблених форм в сфері суспільній, політичній, культурній» (Грушевський, 1993, с. 4).

Так само «ланцюгом насильств на чужих переконаннях, на чужих правах» М. Грушевський уважав Люблінську унію (Грушевський, 1993, с. 414). Історик заперечував ідею цивілізаційної місії Польщі, стверджуючи, що вона, нав'язавши українцям своє посередництво у транслюванні західної культури, навпаки відтіснила їх від прямих контактів і взаємодії з західним світом; сама ж, через відсталі форми економічного й суспільного життя, могла передавати винятково «зверхню палітуру» чи «запозичений лак» європейської культури (Куций, 2018, с. 273–274). Усе це, на його думку, і підняло український народ на боротьбу у формі козацьких війн. Не дивно, що концепцію «Історії України-Руси» гостро критикували польські історики. Вони, зокрема, протестували проти отождолення історії України з її територією, що, на їхню думку, безпідставно втягувало до неї локальну польську спільноту (Kolankowski, 1913, s. 350). Складно було й не підмітити перенесення в попередні століття актуальних спостережень М. Грушевського за наростанням польсько-українських суперечностей у Галичині, живцем списані з польських галицьких політиків образи пихатих шляхтичів у ми-

нулому. Утім, тоді він і чимало його прихильників не вважали таке перенесення недоліком, адже перед історією ставили завдання обґрунтувати актуальні політичні програми та сформувати візію на майбутнє. Те, що «Історія України-Руси» М. Грушевського стала фактично каноном в інтерпретації історії України та її відносин із сусідами, означало й прийняття реалізованої в ній концепції постійної боротьби українського народу проти польських еліт і держави як війни за життя.

У польському історіописанні XIX ст., поряд із акцентом на «свійській» суті козаччини, замилюванням козаками як останніми лицарями Європи, захисниками спільної вітчизни, носіями нібито притаманного лише українцям і полякам особливого потягу до свободи, сформувався й протилежний напрям, який звинувачував козаків у зраді спільної вітчизни, руйнуванні її «золотого віку» (Stepnik, 2012, s. 372–373; Руда, 2010, с. 6). Козаків почали змальовувати як розбійників і різунів, а Україну – як похмурий і дикий край, країну вічного бунту й неприборканих бажань (Сосновська, 1997, с. 90–92), або ж загалом як малозначущу для польської державності периферію, де не відбувалося нічого важливого, окрім хіба що цвітіння садів. На початок XX ст. в українській та польській історіографіях, не без впливу зовнішніх чинників (цілеспрямованої політики обмежень та нерівних умов, яку вели імперські уряди, або ж протиставлень українців полякам тощо), сформувався курс на витіснення іншої сторони з національного гранд-наративу. Основою цієї довготривалої за наслідками маргіналізації став, за висловом Григорія Грабовича, близький до граничного ступінь «емоційного і психологічного наснаження» українсько-польських суперечок (Грабович, 2005, с. 157).

Креси/фронтир/пограниччя та питання національної ідентичності. Пріоритетним завданнями недержавних народів у XIX ст. стала територіальна організація власного життєвого простору, водночас визнання землі, кордонів, народу «своїми» неодмінно мали бути історично обґрунтованими. Прагнучи до повернення втраченої державності, польська політична думка в XIX ст. мусила одночасно вирішити питання про східний кордон та його співвідношення з межами польського культурного й цивілізаційного впливу. Погодитися на малоймовірність відновлення Речі Посполитої 1772 р. ще не означало відповісти на питання, де саме має пролягати майбутня лінія східного кордону. Хоча в XIX ст. уже існувало

доволі чітке розуміння етнічних меж між народами, концепція «етнічної Польщі» в польській політичній думці не була популярною. З легкої руки письменника В. Поля, вихідця з німецько-французької полонізованої родини, який пов'язав життя з Галичиною, у польській літературі утвердилося поняття «креси», що означало простір на схід від етнічних земель, де були осередки польської культури (в інших варіантах – це терени окупленої багатьма жертвами польської цивілізаційної експансії або ж просто території на схід від Львова та Вільна).

Емоційне сприймання «кресів» як втраченого раю, в якому були ідеальні відносини, а водночас як теренів, які пробуджують ностальгію і смуток, прийняття всією спільнотою пов'язаних із ними символів, як-от могили воїнів у степах, стали одним із чинників утримання в єдності культурно-інтелектуального простору Речі Посполитої. З часом семантичне значення поняття «креси» розширювалося й доповнювалося новими смислами, набувало аксіологічного навантаження, що ґрунтувалося на історичних і культурологічних чинниках (Kolbuszewski, 2013, s. 13). Основою тези про особливу цінність «кресів» для польського національного простору було, зокрема, твердження про продукування на цих теренах особливо вартісних культурних надбань. Щоправда, ще в другій половині XIX ст. представники краківської історичної школи, зокрема Юзеф Шуйскі (Józef Szujski) та Міхал Бобжинскі (Michał Bobrzyński), поставили під сумнів доречність поширення польського впливу на Схід, що, на їхню думку, скерувало на безмежні східні простори енергію та можливості, необхідні для власне польського розвитку й у підсумку перешкодило створенню ефективної державної влади. Образ «кресів» з акцентом на історичній лінії став чи не ключовим польським міфом періоду поділів, основою уявлень про цивілізаційну місію польського народу на Сході.

Важливу роль у переосмисленні поняття «креси» як історичного міфу відіграв французький історик Даніель Бовуа (Daniel Beauvois), автор історичної синтези про Правобережну Україну XIX ст., яку він сам називав «українською трилогією» (Бовуа, 2020). Дослідивши широкий пласт архівних матеріалів, що відобразили передусім соціальну історію, заглибившись у «поліфонію голосів» різних версій інтерпретації минулого, історик зумів ґрунтовно переосмислити усталені уявлення про те, як розгорталися польсько-українсько-російські відносини на Правобережжі під владою Російської імперії.

У його роботі показано, як польські власники маєтків намагалися відмежуватися від навколишньої української стихії та замкнутися у своїх дворах-фортецях, створюючи в них власний світ і простір, який мав усталений стиль життя, звичаї та етичні норми. Соціальні відносини між польськими поміщиками й українськими селянами відзначалися глибокими та накопичуваними протягом тривалого часу протиріччями і навіть спалахами жорстокості, були рівно віддаленими як від уявної гармонії, так і від демократичних ідеалів, мода на які ширилася Європою. Українське селянство почувалося й насправді було безправним. Водночас своєрідність відносин на Правобережжі виявилася настільки життєздатною, що Російська імперія, попри всі зусилля, не змогла сповна ані інтегрувати, ані русифікувати регіон.

Враховуючи результати свого дослідження, Д. Бовуа звернув увагу польських істориків на некоректність використання терміна «креси» в історичних наративах, які ґрунтуються не на художній уяві, а на фактах; ствердив, що уявлення про українські, білоруські й литовські землі як про периферію Польщі кривдить її сусідів і не може бути для них прийнятним. Джерело ностальгійного бачення «кресів» він вбачав у заможності польських дворів («острів щастя»), що давала можливість вести безтурботне життя, мати щасливе дитинство, насолоджуватися природою, а не пов'язувати її з важкою працею. Простежуючи зв'язок між польсько-українськими відносинами в XIX ст. і драматичними подіями XX ст., Д. Бовуа застерігав перед некритичним захопленням літературними й мистецькими образами «кресів», а тим більше перед політичними висновками на цій підставі. У підсумку фактично цілковите зникнення польської спільноти з литовсько-руських теренів Д. Бовуа пояснив полоноцентризмом її світогляду й ігноруванням навколишнього населення. Міф «кресів» він назвав «гарною кольоровою казкою, яка ігнорує найважливіші суспільні, етнічні та релігійні проблеми» (Beavois, 1994, s. 93–105). Зауважу, що, проаналізувавши відносини між польським двором і українськими селянами на матеріалах Галичини, український історик Андрій Заярнюк зробив подібні висновки про гостроту конфлікту між ними, а страх польських землевласників перед руйнівними бунтами, як-от у 1846 р., та його пізнішу проєкцію на руський національний рух визначив як головну причину консервативної та проурядової позиції польської шляхти (Заярнюк, 2007, с. 262).

Автори книжки «Український мультифронтир: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)» запропонували застосувати поняття мультифронтиру як універсальне для гранд-нарративу з історії України, вважаючи ним зону більш-менш сталої взаємодії на стику кількох відмінних соціальних структур, унаслідок чого трансформуються старі та виникають нові структури (Громенко, 2024, с. 12). «Довге» XIX ст. автори потрактували як час активного закриття фронтирів централізованими імперіями та продовження їх функціонування у формі внутрішніх погранич. Хоча в XIX ст. не вживали поняття «фронтир», однак і тоді територію України пов'язували з цивілізаційними розламами. Один із них стосувався межі християнського й ісламського світів. Із ним пов'язане бачення східних земель Речі Посполитої як «передмур'я Європи». Концепція «передмур'я» корінилася ще в середньовічному розумінні *«antemurale Christianitatis»*, яке використовували на позначення регіонів, що захищали європейську цивілізацію від іновірів. Ідея Польщі як християнського «передмур'я» була доволі популярною в період поділів. На протигагу поняттю «пограниччя», яке характеризувалося періодичним переходом із рук у руки та багатокультурністю, «передмур'я» уявляли як непохитні оборонні фортеці (Tazbir, 1993, s. 260). У контексті українсько-польських відносин концепт «передмур'я» вказував на оборонний союз, хоча й не без суперечок навколо того, хто мав більші заслуги.

Під іншим розламом розуміли поділ Європи між західним (цивілізованим, демократичним) і східним центрами тяжіння, уособленням якого була Росія. Місце України в цьому розламі не виглядало однозначно. Ще на зламі XIX–XX ст. польський письменник і філософ, один із найвпливовіших політиків свого часу Войцех Дзедушицькі (Wojciech Dżieduszycki) стверджував, що «Русь – це не окрема історична індивідуальність, а серединна земля, яка схилиться до потужнішого історичного поклику» – російського панславізму або польської ягеллонської ідеї (Daszyk, 1993, s. 102). Таке бачення було поширеним у його політичному середовищі та мало прямі політичні наслідки. Протягом другої половини XIX ст. польські політики в Галичині переконували Відень у наявності проросійських («москвофільських») симпатій серед українців, щоб зберегти контроль над галицькою автономією та запобігти поділу провінції. Важливу роль у деконструкції уявлень про «москвофільство» як зрадницьку позицію української інтелігенції, що частково були накинута поточ-

ними інтересами польського політикуму, відіграло переосмислення істориками галицького русофільства як перехідної ідентичності, характерної для багатьох народів на етапі модерного націотворення (Аркуша, Мудрий, 1999, с. 231–268; Вендланд, 2015). За твердженням Ігоря Гирича, сам факт участі українського руху в процесах національного відродження свідчив про його спрямованість до європейської, а не російської (євразійської) цивілізації (Гирич, 2024, с. 398–399). Напередодні Великої війни, на тлі загострення українсько-польських відносин у Галичині та не без впливу «Історії України-Руси» М. Грушевського, в українському дискурсі посилилася тенденція доводити свою приналежність до західного світу без посередництва Польщі, використовуючи прямі контакти з центрально- та західноєвропейськими країнами (Німеччиною, Великобританією, Францією). Українці західних регіонів, які в складі Габсбурзької монархії вже були частиною західного світу, обрали для себе ідею всеукраїнської єдності, хоча й усвідомлювали, що вона віддаляє їх європейську перспективу (Аркуша, Мудрий, 2012, с. 41).

Поняття «креси», хоча й не є повним відповідником пограниччя, однак за багатьма ознаками резонує з ним (Uliasz, 2016, s. 423). Взаємопроникнення культурних цінностей «на кресах», хоча й відбувалося в конкурентних умовах, однак не завжди супроводжувалося антагоністичними явищами. Різноманітні національно-культурні зміни в умовах відсутності чіткого кордону не призводили до катастрофічного знищення місцевих відносин. Межі володіння (польськ. *stan posiadania*) подекуди було складно чітко окреслити; за них постійно велася політична боротьба, успіхи чи поразки в якій не завжди чітко підкріплювалися етнічною структурою населення (Wrzesiński, 1988, s. 120). Польський історик Влодзімеж Мєдржецькі (Włodzimierz Mędrzecki) звернув увагу на те, що польську концепцію «кресів» і протилежне до неї українське бачення етнічної території поєднувало наголошення на власному винятковому праві на володіння нею та відмова визнати подібне право будь-кому іншому (Mędrzecki, 2010). Однак така винятковість суперечить процесам формування гібридних ідентичностей серед багатонаціонального населення пограниччя, які вважаються головною ознакою місцевих спільнот (Чорновол, 2024, с. 476). Пограниччя не лише продукує носіїв кількох національних ідентичностей (осіб, які вільно почувають себе в кількох культурах), а й творить цілі пласки культури, кожний із яких можна зрозуміти лише крізь призму

іншого та враховуючи поліфонію всього культурного простору (Weretiuk, 2010, s. 400). Водночас пограниччя є «великою природною лабораторією конфліктів» (Bieńkowski, 1996, s. 8–9), які спричиняють відчуття постійної загрози. Периферійне щодо центру населення дивиться на себе як на «оточену фортецю», що зумовлює постійний поділ на «своїх» і «чужих» (Сухомлинов, 2020, с. 14), унаслідок чого поняття «мала вітчизна» набуває особливої цінності. Польський історик і письменник Тадеуш Хжановскі (Tadeusz Chrzanowski), акцентуючи на значенні «малої вітчизни» для населення пограниччя, навіть застосував поняття «дух території», яке уважав значно тривалішим і стабільнішим, ніж політичні кордони та навіть війни всередині таких спільнот (Chrzanowski, 2013, s. 18).

Тож не лише подвійні та перехідні національні ідентичності, а й спроби одночасно продуктивно діяти в межах кількох культур і шукати можливості захистити звичний і комфортний для себе світ у XIX ст. стали цілком природним явищем польсько-українського етнічного пограниччя, межі якого звужувалися або ж розширювалися залежно від конкретних політичних обставин. Цю тезу підтверджують дослідження формації «Русинів польської нації» (лат. «Gente Rutheni, natione Poloni»). Сформувавшись з інтересу до процесу прийняття руською та литовською шляхтою Речі Посполитої польської культурної ідентичності, цей напрям досліджень, який розвинули як польські, так і українські історики, показує значну збіжність висновків. У польській історіографії цю дослідницьку проблему вперше сформулював Анджей Зємба (Andrzej Zięba), який, розглядаючи зміни у формуванні національної свідомості польських землевласників та інтелігенції, визначив ряд осіб і родин, для яких питання національної самоідентифікації не було одностороннім (Zięba, 1995, s. 61–77).

Польський історик Адам Свйонтек (Adam Świątek) звернув увагу на те, що вивчення групи «Gente Rutheni, natione Poloni» підважує універсальність поняття «польсько-українські відносини», адже у цьому випадку їх не можна розмежовувати (Świątek, 2014, s. 10). Цю групу він визначив як «історичну формацію осіб руського етнічного походження, які ідентифікували себе з польським народом (між іншим, через політичну, суспільну і творчу діяльність, маніфестування чи декларування своєї національної ідентичності) при одночасному збереженні багатьох ознак, характерних для руської етнічної групи, як-от релігійний обряд, мова, культура та

звичаї, родинні й товариські контакти, а врешті визнання відмінної історичної традиції приватної вітчизни – Русі, при підкресленні її сильного зв'язку з ідеологічною вітчизною – Польщею» (Świątek, 2014, s. 37). Адам Свйонтек зауважив, що цю групу неможливо аналізувати як постійну категорію, бо погляди людей змінювалися, а загалом таку форму ідентичності можна визначати як відносно короткочасну фазу між асиміляцією та акультурацією (Świątek, 2014, s. 434). Вивчивши біографію символічного для «Gente Rutheni, natione Poloni» діяча Платона Костецького (автора вірша «Наша молитва», який уважався гімном прихильників ягелонської ідеї та єдності Польщі, Русі й Литви), Адам Свйонтек (образно окреслив свого героя як «русина з польською душею») звернув увагу на те, що його постать обнадіювала польські еліти щодо можливості відродити «Річ Посполиту багатьох народів», однак насправді це був лише «привабливий слоган», який повторювали тільки з польського, а не з українського боку (Świątek, 2023, s. 449).

Український історик Мар'ян Мудрий вважає, що утворення в Галичині в першій половині XIX ст. середовища з двоступеневою ідентичністю – «русинів польської нації» – стало одним із варіантів відповіді галичан на національну модернізацію, спробою поєднати нове розуміння нації з історичною традицією, виразно вказувало на перевагу нації над походженням, тобто інтерпретувало її як результат свідомого вибору (Мудрий, 2023, с. 70). У середині XIX ст. польські політики в Галичині опинилися перед необхідністю сформулювати програму щодо «руського питання», яке ставало видимим. Варіант подвійної ідентичності видався їм доволі привабливим, оскільки давав можливість вирішити найнагальніші політичні проблеми, зокрема запобігти поділу Галичини за етнічною ознакою. Однак, поклавши в основу «української програми» тезу про можливість подвійної ідентичності, польські політичні угруповання надовго виявилися заручниками цього кроку, який не давав їм модернізувати свої уявлення, співставити їх із реальністю. На початку XX ст., на думку історика, середовище «русинів польської нації» відійшло в минуле, а одночасно їх життєві досвіди стали відкритими для політичних маніпуляцій з історичною пам'яттю: «русинів польської нації» почали використовувати як порівняльне тло для акцентування зрілості українського й польського національних рухів (Мудрий, 2014–2015а, с. 89). На думку М. Мудрого, залучення двоступеневої української/руської-польської перспективи

сприяє розумінню процесів націотворення хоча б тому, що показує способи руйнування домодерних ідентичностей, творення в них своєрідних розламів, які відкривали простір для емансипації (Мудрий, 2014–2015b, с. 443).

Хоча чимало представників формації «Gente Rutheni, natione Poloni» у підсумку еволюціонували до вибору на користь польської нації, були й приклади переходу до українського народу. Таку еволюцію докладно розглянула польська дослідниця Магдалена Новак (Magdalena Nowak) на прикладі біографії митрополита УГКЦ Андрея Шептицького у книжці з промовистою назвою «Два світи». Вихований у польському шляхетському середовищі, А. Шептицький після номінації єпископом, а невдовзі митрополитом декларував свою руську ідентичність (у листах писав, що почувається і поляком, і русином, але більше русином). Авторка пояснила це передусім релігійними міркуваннями – бажанням оточити «батьківською» опікою свою паству, а також впливом матері Софії Шептицької, яка вважала релігійну ідентичність важливішою, ніж національну. Біографічне дослідження показало, що в роки архиєпископського служіння в оточенні митрополита фактично не було поляків, а контакти цього оточення з родиною митрополита були вкрай обмежені, що відображало напругу й конкуренцію в міжнаціональних відносинах того часу. На думку М. Новак, поява такої особливої постаті, як митрополит А. Шептицький, який сполучив польську та руську ідентичності та повноцінно функціонував у «двох світах», була можливою лише в особливих умовах зламу ХІХ–ХХ ст., коли одна людина протягом життя могла поєднати домодерні й модерні уявлення про націю (Новак, 2023, с. 605–606).

Гранд-наративи з історії України та Польщі: загальні тенденції формування образу «іншого». Як польська, так і українська історіографії входили в період незалежності й демократії у своїх країнах, обтяжені суттєвими викривленнями уявлень про спільне історичне минуле. Ці викривлення були спричинені тиском радянської цензури, основні установки якої сформувалися ще в період Російської імперії. Ускладнений доступ до архівів, майже відсутні наукові контакти звели нанівець попередні напрацювання, закриті від дослідників у спецфондах. За свідченням польських істориків, їм не можна було займатися пов'язаними з Україною темами, а спроби окремих ентузіастів подолати цей розлам спричиняли їм чималі труднощі. Нечисленними винятками на цьому тлі були дослі-

дження політичних рухів лівого спектру, проте й вони, позбавлені історичного контексту, відзначалися значними прогалинами. Перші досвіди спілкування на наукових конференціях українських і польських дослідників, обтяжених винесеними з радянських університетів упередженнями щодо «буржуазної Польщі» та «українських ліворадикалів», нерідко призводили до здивування та несприйняття іншої сторони.

Утім, поступово цей стан вдавалося подолати, передумовою чому стало повернення в історичні дослідження наукових підходів, об'єктивного аналізу джерел. Поряд із накопиченням знань про минуле, поштовхом до переосмислення історичних наративів стали узагальнюючі праці вчених, сформованих у західному академічному співтоваристві. Так, польською, а пізніше й українською мовою (Дейвіс, 2008) була перекладена опублікована ще в 1981 р. в Оксфорді синтеза історії Польщі британського історика Нормана Дейвіса (Norman Davies) «Боже ігрище». У розділі, присвяченому XIX ст., автор звернув увагу на формування модерної польської нації, запропонувавши підходи західної історіографії та наголосивши на тому, що національна ідентичність є продуктом свідомого вибору. Норман Дейвіс написав про погіршення відносин між народами Речі Посполитої в XIX ст. унаслідок формування новочасних націоналізмів, а однією з причин цього назвав претензії польського політикуму на «кресові» землі. Зупинившись на польсько-українських відносинах, історик констатував, що на початок XX ст., попри збереження тісних зв'язків багатьох українських діячів із польською культурою, стало очевидним, що інтереси польського й українського національних рухів розходяться, що мало, на його думку, негативні наслідки: «Діючи в гармонії та згоді, два братні слов'янські народи, які налічували в той час 30 і 20 мільйонів населення, могли б справити потужний вплив на історію Європи. Тим часом, заплутані в братерську боротьбу, цілком успішно взаємно нейтралізували свою діяльність» (Davies, 1993, s. 103).

Приблизно в той самий час з'явилася синтеза історії Польщі XIX–XX ст. авторства польської історикині Ганни Дильонгової (Hanna Dylągowa), а у 2007 р. вийшов у світ її український переклад. Ця робота стала частиною ширшої ініціативи, яка сформувалася в 1990 р. у Римі на з'їзді істориків Польщі, Литви, України й Білорусі та полягала в паралельному опрацюванні історії чотирьох країн, щоб зрозуміти позиції національних історіографій та

виявити суперечливі оцінки одних і тих самих тем. Українські сюжети в цій роботі представлені незначною мірою. У роботі згадано про спробу поставити питання про незалежність Литви, Русі й Польщі та відновлення між ними добровільного зв'язку під час Січневого повстання, яка, утім, виявилася невдалою, а українці загалом не підтримали повстання (Дильонгова, 2007, с. 54). Авторка відзначила, що заборонні й репресивні заходи російської влади стосувалися польської, литовської, білоруської та української мов, однак русифікація Королівства Польського в підсумку не мала успіху (Дильонгова, 2007, с. 76–77). Щодо Галичини, то авторка пов'язала «національне пробудження русинів» із подіями «Весни народів» і ствердила, що воно застало польську шляхту й інтелігенцію «знецнацька» та було спритно використано австрійським урядом, щоб послабити польський рух (Дильонгова, 2007, с. 48). Відтоді антагонізм між двома націями постійно давався взнаки. І хоча Галичина відігравала роль «польського П'ємонту», польсько-український конфлікт залишався найбільшою проблемою, бо його не вдавалося ні розв'язати, ні навіть пом'якшити (Дильонгова, 2007, с. 83).

У наступних синтезах з історії Польщі XIX ст. посилилася тенденція глибшого осмислення ролі народів колишньої Речі Посполитої в розпаді її «політичного народу» та формуванні новочасної польської нації. Такий підхід продемонстрований у книжці Анджея Хвальби (Andrzej Chwalba) «Історія Польщі 1795–1918». Автор включив до історії Польщі XIX ст. територію Речі Посполитої перед поділами, ті землі, де мешкали поляки й була присутня польська культура. В окремий розділ він виділив тему «Народи і стереотипи», у якій пояснив зв'язок між поняттями народу і державності, народу і шляхти, механізмів прийняття національної свідомості ширшими верствами населення, ролі мови, релігії та історії у формуванні новочасної національної свідомості, зобразив «креси» як поле боротьби між різними національними проєктами, де всі варіанти видавалися можливими. Однак у підсумку українці, литовці, білоруси відкинули польський національний проєкт, щоб піти самостійним шляхом, а неймовірні зусилля поляків утримати його призвели до кривавих подій. Окрему увагу автор присвятив формуванню взаємних національних стереотипів (Chwalba, 2000).

В Україні на початку 1990-х років чималий вплив, особливо у вивченні історії, здобула праця канадського вченого українського походження Ореста Субтельного «Україна. Історія», що була

вперше видана в Торонто у 1988 р. англійською мовою. Трактуючи XIX ст. в історії України як добу національного відродження, її автор звернув увагу на взаємозв'язки між українським і польським національними рухами, зокрема «українську школу» в польській літературі, участь українців у польських повстаннях, інтерес польської шляхти Правобережжя до українського національного руху; відзначив, що відносини між польськими землевласниками й українськими селянами не зазнали в XIX ст. змін, порівняно з попереднім періодом. «Поляків» О. Субтельний включив як підрозділ частини про національні меншини в Україні, у якому подано основні соціально-демографічні показники. Більше уваги автор приділив польсько-українським відносинам у Галичині, змалювавши їх як гостру і наростаючу конфронтацію, обидві сторони якої діяли «во-йовничо» (Субтельний, 1991, с. 290–292).

Значний вплив на дослідників тематики «українського» XIX ст. мали праці українського вченого, який жив у США та Канаді, Івана Лисяка-Рудницького. У виданому в Україні збірнику «Історичні есе» був нарис про М. Чайковського, діяльність якого розглядалася в контексті «українофільства» польської шляхти Правобережжя. У ньому автор, серед іншого, звертав увагу на те, що ця соціальна група малодосліджена як в українській, так і в польській історіографіях, оскільки «не вписується у перспективу обох національних історій». Іван Лисяк-Рудницький пропонував звернути увагу на цю групу як на частину історії України, враховуючи її територіальну концепцію, на протиположність «вузькоетноцентричному підходу» (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 251). Докладніше учений зосередився на польсько-українському конфлікті в Галичині, який назвав головною внутрішньою проблемою провінції, що фатально позначилася на долі українського й польського народів. Лінія етнічного розмежування між поляками й українцями, стверджував учений, продовжувала віковичну межу між римською та візантійською цивілізаціями. Український і польський рух, за твердженням історика, ґрунтувався на різних традиціях, народній («плебейській») та шляхетській, що перешкоджало їхньому порозумінню, а політичну боротьбу в Галичині обидві сторони розглядали як продовження козацьких війн. Врешті «важка хмара стримуваних емоцій і наростаючої ворожнечі нависла над краєм» (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 423–426).

Заклик І. Лисяка-Рудницького не спрощувати історичні процеси та не шукати в минулому легких і однозначних відповідей (зокрема

не пояснювати асиміляцію українських провідних історичних верств у чужих національних колективах демагогією про «зраду панів» (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 25)) знаходив дедалі більше відгуку й розуміння серед українських істориків. Простір для переосмислення феномену українських еліт був відкритий дослідженням Наталі Яковенко «Українська шляхта», яке показало, що, попри проникнення полонізаційних тенденцій та ідеї «політичного народу» Речі Посполитої, українська родова еліта все ж виконала функції охоронця й гаранта цілісності народу, передавши їх згодом козацтву (Яковенко, 1993, с. 271). У «Нарисі історії середньовічної та ранньомодерної України» Н. Яковенко сформулювала входження українського й польського народів у XIX ст. як дилему: «Антитеза “процтво Вернигори–Коліївщина” видається всеохопною метафорою для окреслення русько-польських взаємин у Речі Посполитій XVIII ст., ніби відрізняючи дві головні течії “руськості”. Одна з них, шляхетська, злилася з польською, перепускаючи через власні долі всі драматичні колізії падіння спільної батьківщини – Речі Посполитої. Натомість інша, протонародна, демонструвала затято-агресивну ворожість до цієї держави» (Яковенко, 2005, с. 467).

Автор хронологічно наступного «Нарису історії України», що охоплює період XIX–XX ст., Ярослав Грицак суттєво поглибив знання українських читачів про польсько-українські відносини періоду «довгого» XIX ст. Так, зокрема, він показав роль Правобережжя у формуванні польського опору владі Російської імперії. За твердженням автора, Правобережна Україна була полем битви між російськими й польськими впливами, а обидві сторони поєднувало заперечення права українського народу на самостійний розвиток. Між «російським молотом і польським ковадлом» українське населення зазнавало подвійного гніту, а те, що Правобережжя було тереном польських і російських впливів, не дозволяло перетворити українське питання на внутрішню проблему Російської імперії (Грицак, 2019, с. 70). Успадкувавши від Речі Посполитої низку передових ідей, українська козацька старшина ще деякий час використовувала їх, відстоюючи права Гетьманщини перед Російською імперією. Однак загалом формування модерного українського національного руху було запереченням «історичного народу» Речі Посполитої, а сам цей рух мав «виражене антипольське спрямування» (Грицак, 2019, с. 106). Польський національний рух, за твердженням Я. Грицака, прискорював кристалізацію української

національної ідеї, але не шляхом наслідування, бо українці не бачили підтримки своїх прагнень. Розрив із польським культурним і політичним світом виявився нелегким, однак вимушено відбувався (Грицак, 2019, с. 97). Хоча польська боротьба за національне визволення була привабливою через одночасне сповідування демократичних ідеалів, усе ж польські демократи забували про них, коли йшлося про українців чи білорусів, уважаючи їх самостійні національні устремління зайвими забаганками. Така «подвійність польських національно-політичних стандартів» охолодила бажання українських діячів боротися «за нашу і вашу свободу» (Грицак, 2019, с. 107). Аналізуючи процес перетворення Галичини на польську автономію, Я. Грицак звернув увагу на те, що він посприяв поширенню серед українців русофільських настроїв (Грицак, 2019, с. 142). Загалом, за його висновком, українсько-польські відносини на початку ХХ ст. набули ознак «неоголошеної війни» (Грицак, 2019, с. 152).

Можна ствердити, що в узагальнюючих працях з історії України ХІХ ст. утвердився образ польського чинника як важливого для процесів модерного українського націотворення. Саме такий підхід запропонували автори навчального посібника для вищої школи «Час народів». У ньому тотальна русифікація Правобережжя представлена як пріоритетний напрям російської імперської політики, спрямований на подолання в регіоні польських впливів (Аркуша, Кондратюк, Мудрий, Сухий, 2016, с. 33). В окремій темі («Поляки в Україні у складі Російської й Австрійської імперій») розглянуто чисельність і розселення поляків, стан польської земельної власності та шляхетських маєтків, роль поляків у політичних процесах та еволюцію «української програми» в ідеології й діяльності польських політичних сил. Автори зауважили, що, незалежно від майнового стану, в польського населення Правобережної України було розвинуте почуття єдиної спільноти, а уявлення про шляхетську демократію, що не передбачали жодних обов'язків перед російською владою, схилили шляхту уникати державної служби та замикатися в межах своїх розкішних маєтків, що з часом створило ілюзію нерухомої ідилічної «Аркадії» (Аркуша, Кондратюк, Мудрий, Сухий, 2016, с. 141). За твердженням істориків, у польській літературі доби Романтизму склався неоднозначний образ України: в одних творах утверджувалася інтегральність українських земель у складі Речі Посполитої, літературним тлом якої були пейзажі,

безмежність степу, козацтво, а в інших було чітко проведено межі соціального та національного поділу, українство показано як політичну й моральну проблему (Аркуша, Кондратюк, Мудрий, Сухий, 2016, с. 149). У посібнику проаналізовано українсько-польські відносини в Галичині й Буковині, спроби міжнаціональних угод, причини їх невдач і наслідки.

У виданні «Україна: нариси історії», підготовленому в НАН України, формування протягом «довгого» XIX ст. модерної української нації розглянуто у контексті подібних процесів у сусідніх народів, передусім у польського. Взаємини між українцями й поляками простежено від часів поділів єдиного культурного й інтелектуального простору Речі Посполитої до переосмислення на етапі формування новітніх ідеологій і політичних програм. Особливу увагу присвячено польсько-українським відносинам, суперечностям і пошукам шляхів їх подолання у період галицької автономії. Політичну історію Галичини подано як щоденний польсько-український діалог про минуле, сучасне та майбутнє. Проаналізовано ширший контекст міжнаціональних відносин, з урахуванням політики імперських урядів, зокрема з огляду на польське повстаннями. Особливу увагу звернуто на взаємовпливи польського й українського національних рухів на етапі формування модерної національної ідентичності, зокрема відзначено роль «русинів польської нації». Представлено погляди на майбутнє польсько-українських відносин таких прихильників порозуміння, як Володимир Антонович, Олександр Барвінський, В'ячеслав Липинський, Андрей Шептицький, Міхал Бобжинський та ін. Окремо простежуються історії римо-католицької релігійної спільноти, польської аристократії. Подано мотиви дій та аргументи польських політиків й інтелектуалів, що були спрямовані на збереження народу та відродження державності. Авторки підсумували, що моделі й практики націозбереження та націотворення українців і поляків протягом «довгого» XIX ст. розвивалися в тісній взаємодії та взаємозалежності (Шандра, Аркуша, 2022a; Шандра, Аркуша, 2022b).

На окрему згадку серед взятих до уваги синтез заслуговує «Історія Польщі» авторства українських істориків Леоніда Зашкільняка та Миколи Крикуна, яка є основним джерелом для знайомства з історією Польщі серед ширшої української читацької аудиторії. В оперті на польську історіографію, ця робота, зокрема, представляє й розмаїття польського політичного життя періоду поділів, стано-

вище польських земель у складі імперій, зусилля багатьох поколінь відбудувати втрачену державність, складні дискусії навколо різних політичних орієнтацій і способів боротьби. Важливою для українського читача є можливість досягнути історію Польщі в цілості, зокрема тієї її частини, яка перебувала під німецькою владою та майже не потрапляла в поле зору українських дослідників, хоча події там теж впливали на польсько-українські відносини. Те ж стосується і вивчення історії впливової польської еміграції. Автори згадали про проекти відновлення співдружності народів Речі Посполитої, які обговорювалися під час Січневого повстання, та додали в канву розповіді сюжети про український національний рух, зокрема ствердили, що сформульована під час «Весни народів» його самостійна політична програма стала несподіванкою для польських політиків, які побачили в ньому «австрійську інтригу». Наслідком стало «різке і тривале розмежування між обома народами Галичини, яке мало далекосяжні негативні наслідки» (Зашкільняк, Крикун, 2002, с. 315). Ситація загострювалася зі зламу XIX–XX ст. унаслідок активізації польських заможних верств, які шукали шляхи для утримання «польського стану посідання», та формування ендецької ідеології, «вибухонебезпечне поєднання соціальних та національних антагонізмів надавало українському рухові грізної сили» (Зашкільняк, Крикун, 2002, с. 417).

Що ж до польського читача, то він має змогу скласти уявлення про цілість української історії на підставі перекладеної польською мовою книжки Сергія Плохія «Брама Європи», концепцію якої відображає її назва (Plochy, 2022). Основним завданням щодо XIX ст., на думку автора, було показати формування програми української національної самостійності та важливість для неї як Галицької, так і Наддніпрянської України, які доповнювали й підхоплювали завдання та зусилля одне одного, перетворюючи врешті-решт імперські кордони на «прозорі». На матеріалі XIX ст. у цій праці не простежується цілісна картина українсько-польської взаємодії, однак є низка цікавих спостережень. Так, до прикладу, проаналізувавши тексти національних гімнів України та Польщі, автор зауважив їх перегукування. На його думку, це акцентувало на зв'язку нації не з державами, а з народами, а відтак і давало надію на майбутнє: «Нове покоління патріотів у Польщі та Україні відмовилося сприймати біди попереднього століття як остаточний вердикт для своїх народів. І польські, й українські читачі пропагували нове розуміння

нації як демократичної спільноти, створеної громадянами-патріотами, а не як територіальне утворення» (Плохій, 2016, с. 199–200).

Австрійська провінція Галичина як місце формування польсько-українських відносин: спроби історіографічного прочитання.

Австрійська провінція Королівство Галичини та Лодомерії (Галичина), яка об'єднала фрагменти етнічних українських і польських земель, змушених перебувати й розвиватися в єдиному правовому, адміністративному, політичному й культурному просторі, була й залишається предметом постійної уваги українських і польських істориків, а періодично – дослідників з інших країн. Протягом «довгого» XIX ст. Галичина була тереном, де польський та український національні рухи розвивалися в щоденному зіткненні, проходячи через загострення й усвідомлення суперечностей, спроби порозуміння і політичних угод, конкуруючи між собою, творячи один для одного взірці для наслідування та відображаючи, як у дзеркалі, досягнення, невдачі та недоліки іншої сторони. Після конституційних реформ 1860-х років у Галичині сформувалися відносно сприятливі умови для свободи слова, громадських і політичних об'єднань, формування політичних ідеологій, що посилювало роль цього регіону для польського й українського загальнонаціональних рухів. Інколи навіть поширювалися думки про те, що саме Галичина відповідальна за створення українсько-польського геополітичного союзу.

На історіографічному образі Галичини позначилися події, які поклали край її існуванню як австрійської провінції – українсько-польська війна, що закріпила в баченні переможця пропагандистський образ «завжди вірного» (лат. *semper fidelis*) Львова, та відтіснення краю на другорядні ролі в міжвоєнній Польщі, з перспективи якої пропоноване довоєнними політиками «австро-польське розв'язання» прирівнювалося мало що не до зради національних інтересів. Тож тривалий час польську історіографію задовольняв образ «злиднів Галичини» (польськ. *nędza Galicji*), який ужив, що правда в дещо іншому контексті, ініціатор промислового розвитку краю Станіслав Щепановські (Stanisław Szczepanowski) (Szczepanowski, 1888). В українській радянській історіографії Галичину трактували як осередок українського націоналізму, підтримуваного Австро-Угорщиною та Німеччиною, в якій український трудовий люд зазнавав постійного гноблення з боку польської шляхетської верстви.

Першу спробу переосмислити історію Галичини в польській історіографії здійснив професор Ягеллонського університету (син

українського галицького соціаліста Миколи Ганкевича) Генрик Верещицькі (Henryk Wereszycki) в опублікованій у 1958 р. статті «Минуле Галичини як історична проблема», в якій історик закликав не трактувати австрійське правління в категоріях імперського утиску, бачити відмінність Габсбурзької монархії від Російської та Німецької імперій, а також враховувати той факт, що в Галичині поляки виступали щодо українців у ролі суспільно й політично панівної нації (Wereszycki, 1958, s. 4–16). Згодом Г. Верещицькі проаналізував національну політику Габсбургів у монографії (Wereszycki, 1975). В українській історіографії, щоправда на Заході, тоді ж з'явилася праця філософа Миколи Шлемкевича «Галичанство», яка привертала увагу до ролі краю у формуванні новочасної України (Шлемкевич, 1956).

Слушне спостереження польського історика Маріуша Менца (Mariusz Menz) про те, що польсько-українські відносини як окремий аспект історії Галичини ґрунтовно розвинулися в польській історіографії лише в останні роки (Menz, 2014, s. 83), можна поширити й на українське історіописання. На початках академічної свободи радше правилом, аніж винятком, стала поява праць, у яких про іншу сторону згадувалося лише побіжно, кількома реченнями. Автор ґрунтовних праць з історії Галичини Станіслав Гродзиські (Stanisław Grodziski) (Grodziski, 1976; Grodziski, 2007) у дослідженні з історії Галицького крайового сейму сформулював цю проблему так: «Польський дослідник повинен пам'ятати, що так як Галицький крайовий сейм не в одному випадку репрезентував прагнення цілого польського народу, також і з двох інших дільниць, так само став і ареною презентації прагнень українського народу, лише частина якого проживала в Галичині ... Складність полягає в досягненні об'єктивізму перед обличчям до сьогодні не подоланого конфлікту навколо адміністративного й політичного поділу колишньої Галичини – по-іншому проблему розуміють з перспективи Львова, по-іншому з перспективи Кракова, не одне рішення, підтримане одними, пробуджувало палку критику інших. У даному опрацюванні, присвяченому головно організаційній структурі сейму, ця проблема становить лише політичне тло» (Grodziski, 1993, s. 8).

Тож як у польській, так і в українській історіографії Галичини з'явилися (і досі продовжують з'являтися) роботи, які оминають присутність, відповідно, українського чи польського чинника. Причинами цьому спершу були відірваність від джерел і наукових контактів, а пізніше – продовження національної історіографічної

традиції, або ж рішення дослідника залишати питання про українців – українцям, а про поляків – полякам через побоювання неправильно інтерпретувати якісь процеси, або ж опрацювання деяких корпусів джерельних матеріалів, які свідчили про функціонування національних громад у паралельних просторах. Як у польській, так і в українській історіографіях пролунали концепції Галичини як національного П'ємонту (Buszko, 1989), однак без детальнішого аналізу питання про те, як могли співіснувати два П'ємонти на одній території. В ілюстрованій історії Галичини польського історика Збігнєва Фраса (Zbigniew Fras) українцям та євреям, щоправда, було відведено окремий підрозділ, та все ж він займав непропорційно мало місця, порівняно з реальною присутністю обох народів у Галичині XIX ст. (Fras, 1999, s. 197–217). У нарисах з історії суспільно-політичного руху Галичини український історик Микола Кугутяк виходив із бачення Галичини як «твердині нового українства», що в складі Австрійської монархії «опинилася під подвійним гнітом – державно-бюрократичного апарату і польської шляхти, які намагалися знищити його культуру, мову, витравити із свідомості почуття єдності з братами над Дніпром» (Кугутяк, 1993, с. 3). Зауважу, що такий підхід теж не пояснював усіх механізмів і обставин перетворення Галичини в потужний центр українського національного руху.

Утім, історія підавстрійської Галичини виявилася привабливим полем для багатьох дослідників, які, опрацьовуючи джерела та збагачуючи їх інтерпретації, поступово змінили ситуацію, створивши живий простір взаємообміну результатами своїх досліджень, у якому українські й польські історики навчилися слухати одне одного. Чималу роль у цьому відіграли спільні історичні проекти, як-от «Багатокультурне історичне середовище Львова XIX і XX століть». Одним із видавничих наслідків цього стало видання «Золотої книги львівської історіографії XIX і XX ст.», біографічні гасла в якій поєднали найвідоміших тогочасних польських та українських істориків (Maternicki, Zaszkilniak, 2007). Спільні історіографічні дослідження було продовжено в межах проекту «Історія–ментальність–ідентичність», учасники якого, зокрема, зосередилися над аналізом відображення в українській і польській історіографіях Росії та Західної Європи (Koko, Nowak, Zaszkilniak, 2013). Тривале життя мав проєкт «Львів: місто–суспільство–культура», який реалізовувався у співпраці між Львівським національним університетом ім. І. Фран-

ка та Педагогічним університетом ім. Комісії національної освіти у Кракові. Його результатом стало видання почергово у Львові та Кракові 10 томів серії, у яких польські й українські історики презентували конкретні теми щодо різноманітних аспектів історії Львова, зокрема й «довгого» XIX ст. (Karolczak, Sroka, 2014; Аркуша, Вінниченко, Мудрий, 2016). У Жешуві (з 1994 р.) вийшло у світ кілька десятків томів видавничої серії «Галичина та її спадщина» (Bonusiak, Buszko, 1994) та видається щорічний науковий часопис «Галичина: студії та матеріали», який налічує вже 10 томів.

У міру накопичення джерельного матеріалу в українській та польській історіографії з'являються ґрунтовні дослідження, які перегукуються між собою, ґрунтуючись на результатах попередніх напрацювань як польської, так і української історіографій та відзначаються відсутністю стереотипних для національних історіографій інтерпретацій, доходять до зближених висновків. Прикладом можуть слугувати роботи про польсько-українську угоду в Галичині 1890 р. (т. зв. нову еру) українського історика Ігоря Чорновола (Чорновол, 2000) та польського Даріуша Мацяка (Dariusz Maciak) (Maciak, 2006), а також дослідження виборчих кампаній у Галичині (Аркуша, 1996; Аркуша, 2002, с. 268–314; Аркуша, 2003, с. 171–218; Semczyszyn, 2014), бачення українського питання в ідеології та програмах польських політичних сил (Аркуша, 2005, с. 149–202; Аркуша, 2024, с. 227–316; Janowski, 1996; Stoczewska, 2013; Wątor, 2002) тощо. На окрему згадку заслуговують праці польських дослідників, присвячені тематиці українського громадського, політичного й релігійного життя (Tomczyk, 2007; Wójtowycz-Huber, 2008; Kich-Masłej, 2009) та дослідження українських учених про польську науку (Сінкевич, 2010). Утім, зважаючи на низький рівень оцифрування українських архівів та преси XIX ст., найближчим часом можна прогнозувати зниження активності польських істориків у вивченні українських тем.

Історія підавстрійської Галичини дає багатий матеріал для різних інтерпретаційних моделей, основа яких – питання, чим насправді була ця провінція. Кожна з запропонованих істориками (серед яких є й західні вчені) моделей відкриває нові наряди досліджень, порушує питання, зокрема про різні нюанси польсько-українських відносин і взаємодії, відповіді на які ще далекі від вичерпання, як далекий від повного прочитання та інтерпретацій великий масив джерел. Вище вже йшлося про спроби вивчення історії Галичини

крізь призму концепцій національних П'ємонтів. Американський славіст Ларрі Вулф (Larry Wolff) кинув виклик уявленням про Галичину в українських і польських національних наративах, запропонувавши розглянути її як модернізаційний проєкт Габсбургів, основою якого були просвітницькі концепції та який міг реалізовуватися доти, доки Галичина залишалася відсталою. Протягом своєї історії Галичина, за твердженням автора, набувала множинні значення, тож історики можуть безкінечно довго видобувати уявлення з різних періодів про те, як сприймали Галичину й що означало бути галичанином. Присвячуючи сюжети полякам, українцям та євреям, Л. Вулф одночасно наголошував, що національний зміст не був в історії провінції основним (Wolff, 2010). Із цим підходом перегукується німецькомовна збірка статей про Галичину, об'єднана питанням: «Галичина – периферія модерну чи модерн периферії?» (Haid, Weismann, Wöller, 2013). Так само поза парадигмою національної історії спробували проаналізувати минуле Галичини видавці англomовної збірки «Галичина – мультикультурний край», які показали провінцію як місце мирного співіснування та культурної взаємодії різних етнічних спільнот – поляків, українців, євреїв, німців і порушили питання про історичний досвід управління багатокультурною множинністю й особливості формування регіональної ідентичності (Hann, Magocsi, 2005).

Образ «іншої Галичини» запропонувала польська дослідниця Данута Сосновська (Danuta Sosnowska). Своїм завданням вона визначила погляд на польську культуру очима українців і чехів (робота збагатила історіографію знаннями про «відкриття» чехами українського національного руху), встановлення больових точок, які були неприйнятними, ранили іншу сторону та врешті довели суперечності до «гордіювого вузла», який пізніше був розрізаний. Авторка звернула увагу на те, що реалії пограниччя ускладнювали остаточну самоідентифікацію багатьох осіб. За висновком науковиці, для руської інтелігенції в Галичині другої половини XIX ст. не знайшлося місця серед польської суспільності, а однією з причин цього було альтернативне відчитування нею минулого, яке підважувало розуміння поляками власної ідентичності. Зрозумівши, що не варто розраховувати на відкриття польського простору, руська інтелігенція мусила шукати власну культурну нішу та врешті відкинула польську культуру (Sosnowska, 2008). Міжнаціональні суперечності в Галичині польський історик Ярослав Мокляк (Jarosław

Moklak) доволі вдало окреслив у назві своєї книжки як «Галичина contra Galicja», у якій на прикладі галицького шкільництва показав різні підходи українців і поляків до Галицької автономії. За твердженням автора, українці, намагаючись підважити її польське спрямування, нарощували вимоги, які обґрунтовували «руською кривою», а це нарощування призводило до побоювання польської політичної еліти, насамперед тієї її частини, яка жила вигаданим образом «українця-гайдамаки» (Moklak, 2013). Семантично близьке до використаного в Данути Сосновскій поняття «гордійового вузла» – «галицький котел» – використала у збірнику про галицьку інтелігенцію його редакторка Агнешка Кавалець (Agnieszka Kawalec) (Kawalec, 2024). Урешті-решт останньою новинкою на видавничому ринку стала праця Н. Дейвіса «Галичина», автор якої вирішив подолати поділ галицької історіографії за «національними шухлядками», розглядаючи, зокрема, галицькі міфи, як-от «забитої глушини», «киплячого котла ненависті та насильства», «Galicia felix, небо на землі, втрачений рай» (Davies, 2023).

Отже, формування польсько-українських відносин протягом «довгого» ХІХ ст. містить у собі чимало відповідей на питання про причини їх критичного загострення на тлі світових війн. Українські й польські інтелектуали не мали змоги об'єктивно осмислити трагічний для Речі Посполитої досвід козацьких війн ХVІІ–ХVІІІ ст. Під тиском російської імперської влади українська та польська історіографія віддалялися одна від одної. В українській історіографії утвердився образ поляка-загарбника українських земель, гнобителя українського народу, а в польській з'явилася тенденція звинувачувати козацтво в зраді спільної матері-вітчизни, знищенні її «золотого віку». Відповідно й новочасному українському національному руху почали приписувати руйнівні тенденції.

Водночас у річищі пошуків польськими інтелектуалами обрисів і символів втраченої Вітчизни, яку знову належало здобувати, було сформовано низку національних міфів, які виявилися доволі стійкими. Ключову роль поміж ними відігравав міф «східних кресів», яким приписували риси втраченого раю, наповнювали їх символами жертвності та пролитої в їх обороні крові, приписували особливу продуктивність у творенні знакових культурних надбань. У площині реальної політики міф «східних кресів» перетворювався на стійке прагнення польської спільноти втримати під своїм контролем значні території на схід від польських етнічних земель, де були

осередки польського впливу. Це привело польський національний рух до конфлікту з національними рухами народів колишньої Речі Посполитої, які обрали шлях самостійного розвитку.

Не менш складно й суперечливо відбувалися процеси модерного націотворення на польсько-українському етнічному пограниччі, що мало низку типових і для інших народів ознак, як-от існування подвійних ідентичностей, наявність значного кола осіб, які вільно почували себе у просторі кількох культур тощо. Формування взаємних образів залежало й від усвідомлення лінії цивілізаційного розламу між західною цивілізацією та євразійським (разом із Росією) або ісламським світами, яка проходила територією України й посилювала польські претензії на особливу цивілізаційну місію – слугувати передмур'ям християнського світу або ж західної демократії в її тогочасному розумінні.

Лінія українсько-польського конфлікту в XIX ст. завжди переривалася спробами досягнути порозуміння. Сформульоване під час польських повстань гасло «За нашу і вашу свободу» періодично повторювалося за різних обставин. Його історичним підґрунтям вважалася «ягеллонська ідея» мирного співжиття народів Речі Посполитої, підкріплена твердженнями про особливий, братерський зв'язок між ними, наявність спільної матері-вітчизни, порівняннями з гілками одного дерева тощо. Попри очевидність вигод від польсько-українського союзу для майбутнього, ці ідеї погано співдіяли з реальністю, елементами якої було загострення соціальних відносин між польським двором і українськими селянами й опір польських політиків осягненню українцями національної рівноправності в Галичині.

Українська та польська історіографії, здобувши у 1990-х роках академічну свободу, пройшли чималий і продуктивний шлях подолання негативних стереотипів та осмислення національних міфів. Грунтовні, оперті на джерела дослідження минулого сприяють включенню образів українців і поляків до національних гранд-наративів, хоча й меншою мірою, аніж та роль, яку вони насправді відіграли одне для одного на етапі модерного націотворення. Глибших досліджень потребують також процеси культурної взаємодії. Інтерпретації польсько-українських відносин XIX ст. мають шанс стати важливою частиною культурно-інтелектуальної історії обох народів, адже процесами народження модерних націй у той час керували інтелектуали і творчі особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Аврамчук, О. (ред.). (2024). *Україна і Польща: роздуми над минулим і бачення майбутнього*. Мюнхен: Український вільний університет.

Антонович, В. Б. (1995). *Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь.

Аркуша, О. (1996). *Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр.* Львів.

Аркуша, О., Мудрий, М. (1999). Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 34, 231–268.

Аркуша, О. (2002). Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX століття: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 37/1, 268–314.

Аркуша, О. (2003). Вибори до Галицького Сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 38, 171–218.

Аркуша, О. (2005). Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 39–40, 149–202.

Аркуша, О., Мудрий, М. (2012). «Высказати ясно и Полякамъ и Европе»: Європа в уявленнях галицьких українців XIX – початку XX століття. *Nowa Ukraina*, 12, 15–41.

Аркуша, О. (2014–2015). «Ми не знаємо кордонів»: моделі поведінки польських землевласників у Східній Галичині зламу XIX–XX століть щодо українців. *Історичні та культурологічні студії*, 6–7, 5–61.

Аркуша, О., Вінниченко, О., Мудрий, М. (ред.). (2016). *Львів: місто – суспільство – культура* (Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики). Львів.

Аркуша, О., Кондратюк, К., Мудрий, М., Сухий, О. (2016). *Час народів. Історія України XIX століття: навчальний посібник*. Львів.

Аркуша, О. (2018). «Вимагаєте від нас поваги до шляхетської старовини?». Роздуми українських інтелектуалів XIX – початку XX століття про роль спадщини Речі Посполитої у формуванні модерної української нації. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 11, 27–55.

Аркуша, О. (2024). Українці в баченні польських політичних середовищ Галичини другої половини XIX – початку XX століття: приклад ліберал-демократів. В М. Литвин (ред). *Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни*. Львів; Суми: Університетська книга, 227–316.

Бовуа, Д. (2020). *Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ 1793–1914 рр.* Київ: Кліо.

Величенко, С. (2001). Суперечливі схеми національної історії: російські та українські інтерпретації власної минувшини. *Схід – Захід. Історико-культурологічний збірник*, 5, 18–41.

Вендланд, А. В. (2015). *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*. Львів: Літопис.

Гирич, І. (2024). Наддніпрянські внутрішні фронтири в «довгому» ХІХ столітті. В С. Громенко (ред.), *Український мультифронтир: нова схема історії України (неоліт – початок ХХ століття)*. Харків: ВД «Фабула», 398–445.

Грабович, Г. (2005). *Тексти і маски*. Київ: Критика.

Грицак, Я. (2019). *Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття*. Київ: Yakaboo publishing.

Громенко, С. (2024). Концепція мультифронтиру. В С. Громенко (ред.), *Український мультифронтир: нова схема історії України (неоліт – початок ХХ століття)*. Харків: ВД «Фабула», 10–26.

Грушевський, М. (1993). *Історія України-Руси, 4*. Київ: Наукова думка.

Дейвіс, Н. (2008). *Боже ігрище. Історія Польщі*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».

Дильонгова, Г. (2007). *Історія Польщі 1795–1990*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Заярнюк, А. (2007). *Ідіоми емансипації. «Визвольні» проєкти і галицьке село у середині ХІХ століття*. Київ: Критика.

Зашкільняк, Л., Крикун, М. (2002). *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. Львів.

Костомаров, Н. (1990). *Исторические произведения. Автобиография*. Киев: Лыбидь.

Кугутяк, М. (1993). *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ.

Куліш, П. (1882). *Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року*. Львів.

Кущий, І. (2018). Образ Польщі на цивілізаційних картах українських істориків ХІХ ст. В В. В. Масненко (ред.), *Історичні образи «сусідів» на українсько-польсько-білоруському прикордонні: міфи – студії – пам'ять*. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 233–276.

Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе, І*. Київ: Основи.

Мудрий, М. (2014–2015а). Між поясненням, виправданням і осудом: образ «русинів польської нації в галицькій публіцистиці з передодня Першої світової війни. *Історичні та культурологічні студії*, 6–7, 89–105.

Мудрий, М. (2014–2015б). [Рец.] Навіщо досліджувати «русинів польської нації?» [на кн.]: Adam Świątek. *Gente Rutheni, nazione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014. 512 s.: il. *Історичні та культурологічні студії*, 6–7, 440–443.

Мудрий, М. (2023). «Опанував мене якийсь великий дух свободи...»: етносоціальні та політичні передумови формування в Галичині середовища «русинів польської нації». *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 16, 42–86.

Новак, М. (2023). *Два світи. Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках*. Львів: Свічадо; Гданськ: Видавництво Гданського університету, 605–606.

Плохій, С. (2001). *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*. Київ: Критика.

Плохій, С. (2013). *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій*. Київ: Laurus.

Плохій, С. (2016). *Брама Європи. Історія України від скіфських війн до незалежності*. Харків: КСД.

Руда, О. (2008). Інтерпретація українського національного відродження польськими істориками кінця XIX – початку XX століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 508–517.

Руда, О. (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів.

Сінкевич, Є. Г. (2010). *Краківська історична школа в польській історіографії*. Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету ім. П. Могили.

Сосновська, Д. (1997). Стереотип України та українця в польській літературі. *І. Незалежний культурологічний часопис*, 10, 88–96.

Сохань, П. С. (ред.). (1990). *Кирило-Мефодіївське товариство, 1*. Київ: Наукова думка.

Субтельний, О. (1991). *Україна: історія* (Ю. І. Шевчук, пер. з англ.). Київ: Либідь.

Сухомлинов, О. (2020). *Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему*. Дніпро: Середняк Т. К.

Чорновол, І. (2000). *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.* Львів.

Чорновол, І. (2024). Галичина: парад ідентичностей. В С. Громенко (ред.), *Український мультифронтір: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)*. Харків: ВД «Фабула», 446–477.

Шандра, В., Аркуша, О. (2022a). *Україна в XIX столітті: людність та імперії*. Київ: Академперіодика.

Шандра, В., Аркуша, О. (2022b). *Україна в XIX столітті: доба модернізації*. Київ: Академперіодика.

Шевченко, Т. (2003a). І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. В Т. Шевченко, *Зібрання творів, 1*. Київ: Наукова думка, 348–354.

Шевченко, Т. (2003b). Полякам. В Т. Шевченко, *Зібрання творів, 2*. Київ: Наукова думка, 48.

- Шлемкевич, М. (1956). *Галичанство*. Нью-Йорк; Торонто.
- Яковенко, Н. М. (1993). *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. Київ: Наукова думка.
- Яковенко, Н. М. (2005). *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. 2-ге вид. Київ: Критика.
- Beauvois, D. (1994). Mit «Kresów wschodnich» czyli jak mu położyć kres. В W. Wrzesiński (Red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 93–105.
- Bieńkowski, Z. (1996). *Przyszłość przeszłości. Eseje*. Wrocław.
- Bonusiak, W., Buszko, J. (Red.). (1994). *Galicja i jej dziedzictwo* (T. 1: Historia i polityka). Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Buszko, J. (1989). *Galicja 1859–1914: Polski Piemont?* Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Chrzanowski, T. (2013). *Kresy czyli obszary tęsknot*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Chwalba, A. (2000). *Historia Polski*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czajkowski, M. (1862). *Wernyhora. Wieszcz ukraiński. Powieść historyczna z roku 1768*. Lipsk.
- Daszyk, K. K. (1993). *Osobliwy Podolak. W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Davies, N. (1993). *Boże igrzysko. Historia Polski*, 2. Kraków: Znak.
- Davies, N. (2023). *Galicja*. Kraków: Znak Horyzont.
- Fras, Z. (1999). *Galicja*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Grodziski, S. (1976). *W królestwie Galicji i Lodomerii*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Grodziski, S. (1993). *Sejm Krajowy galicyjski*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Grodziski, S. (2007). *Studia galicyjskie*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Haid, E., Weismann, S., Wöller, B. (Ed.). (2013). *Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie?* Marburg: Verlag Herder-Institut.
- Hann, Ch., Magocsi, P. R. (Ed.). (2005). *Galicja: A Multicultured Land*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press.
- Janowski, M. (1996). *Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności. Dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889–1914*. Warszawa.
- Karolczak, K., Sroka, Ł. T. (2014). (Red.). *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* (T. 9: Życie codzienne miasta). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu pedagogicznego.
- Kawalec, A. (2024). (Red.). *Galicyjski tygiel. Inteligencja w zaborze austriackim (1772–1918)*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Kich-Maslej, O. (2009). *Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Koko, E., Nowak, M., Zaszkiłniak, L. (Red.). (2013). *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Kolbuszewski, J. (2013). Kresy – pojęcie, znaczenia, wartości. W A. Burzyńska-Kamieniecka, M. Misiak, J. Kamieniecki (Red.), *Dziedzictwo kresowe. Studia nad językiem, historią i kulturą*. Wrocław, 9–18.

Kolankowski, L. (1913). [Rec.] Hruszewski Mich.: Istorija Ukrainy-Rusi, t. IV–VI. *Kwartalnik Historyczny*, 27, 348–365.

Lipiński, W. (1909). *Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów*. Kraków.

Maciak, D. (2006). *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Maternicki, J., Zaszkiłniak, L. (Red.). (2007). *Złota księga historiografii lwowskiej*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Mędrzecki, W. (2010). Pogranicze polsko-ukraińskie. Perspektywa polska. W *Materiały z XIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, 18.11.2010*. file:///C:/Users/u1.DESKTOP-09CIQ0C/Downloads/matarialy_ukraina_xiii_03-2010-11.pdf

Menz, M. (2014). Recepcja Galicji we współczesnej historiografii polskiej. *Sensus Historiae*, 16, 75–101.

Moklak, J. (2013). *Hałyczyna contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego 1907–1914*. Kraków: Historia Iagellonica.

Ossowski, S. (1984). *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Plochy, S. (2022). *Wrota Europy. Zrozumieć Ukrainę*. Kraków: Znak Horyzont.

Pol, W. (1883). *Mohort. Rapsod rycerski*. Lwów.

Semczyszyn, M. (2014). *Galicyjskie wybory. Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Sosnowska, D. (2008). *Inna Galicja*. Warszawa: Dom Wydawniczy «Elipsa».

Stępnik, A. (2012). *Mit kozaczyzny w historiografii polskiej XIX i XX wieku*. W A. Czyżewski, R. Stobiecki, T. Toborek, L. Zaszkiłniak (Red.), *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa; Łódź, 365–383.

Stoczewska, B. (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej. Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z oo. – Oficyna Wydawnicza AFM.

Szczepanowski, S. (1888). *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*. Lwów.

Świątek, A. (2014). *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Świątek, A. (2023). *Rusin z polską duszą Platon Kostecki (1832–1908)*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Tazbir, J. (1993). Najnowsze spory o polskie przedmurze: 1939–1992. *Kwartalnik Historyczny*, 4, 251–264.

Tomczyk, R. (2007). *Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna*. Szczecin: Zapol.

Uliasz, S. (2016). Źródła inspiracji dla współczesnych zainteresowań problematyką pogranicza. *Київські полоністичні студії*, 27, 416–426.

Wapiński, R. (1994). Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porozbiorowej. W W. Wrzesiński (Red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 77–92.

Wątor, A. (2002). *Narodowa demokracja w Galicji do 1918 roku*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Weretiuik, O. (2010). Kategoria pogranicza i jej galicyjskie kody. *Київські полоністичні студії*, 16, 400–409.

Wereszycki, H. (1958). Dzieje Galicji jako problem historyczny. Uwagi dyskusyjne. *Małopolskie studia historyczne*, 1, 4–16.

Wereszycki, H. (1975). *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Wolff, L. T. (2010). *The idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford University Press.

Wójtowicz-Huber, B. (2008). «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Wrzesiński, W. (1988). Kresy czy pogranicze? Problem ziem zachodnich i północnych w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. W W. Wrzesiński (Red.), *Między Polską etniczną a historyczną*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 119–165.

Zięba, A. A. (1995). *Gente Rutheni, natione Poloni. Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej*, 2, 61–77.

Олена АРКУША